

***Van deling via eenheid
naar een nieuw tijdperk***

Hein Hoebink

De Bondsrepubliek 1949-1998

De stichting van twee Duitse staten na het einde van de Tweede Wereldoorlog bevestigde de deling van Europa in twee verschillende ideologische blokken geleid door de Sovjet-Unie enerzijds en de USA anderzijds, die streden om wereldleiderschap.

Wat waren de belangrijkste politieke kenmerken van de Bondsrepubliek Duitsland tot 1989, toen het einde van de Duitse deling zich aftekende? Op de eerste plaats kwam de Koude Oorlog, het vaste kader waarbinnen de ontwikkelingen in West-Duitsland zich afspeelden. Men zag de BRD als de heraut van de westerse vrijheidsgedachte, die in de Koude Oorlog overeind moest blijven. Maar er was meer en niet altijd hetzelfde. De hoofdlijnen, die het profiel van de BRD kenmerken, zijn in de loop van de tijd veranderd. Daarom zal ik de centrale vraagstelling van dit artikel in drie periodes aan de orde stellen.

De eerste periode omvat de jaren veertig en vijftig, waarin de Bondsrepubliek op zoek was naar een 'heile Welt', een perfecte wereld, totaal anders dan de werkelijkheid van die dagen. De tweede periode wordt gevormd door de jaren zestig en zeventig. De politiek vernieuwde zich. De inmiddels gestabiliseerde democratische structuren werden herzien, en de groep burgers, die invloed kon uitoefenen op de politiek en kans zag te stijgen op de maatschappelijke ladder werd groter.

Na deze jaren van intellectuele vernieuwing en grote verwachtingen volgde de derde periode: de 'Wende' waar Helmut Kohl reeds als leider van de CDU/CSU-oppositie naar gestreefd had. Tijdens de jaren tachtig en negentig lukte het hem echter niet om de Bondsrepubliek op de juiste koers te krijgen. Kohl sprak wel van een 'historischer Neuanfang', maar die kreeg niet de door hem gewenste vorm. De angst voor de toekomst nam toe, het vertrouwen in de politiek werd vervangen door onbehagen en een gevoel van onzekerheid. De plannen voor de toekomst zouden wel eens te hoog gegrepen kunnen zijn.

Het artikel werd uit het Duits vertaald door Marita Bruijns-Pötschke, Monheim/Deutschland.

De eerste periode: op zoek naar een 'heile Welt' – een perfecte wereld'

Gerhard Schröder – de minister: onder Konrad Adenauer eerst van Binnenlandse en vervolgens van Buitenlandse Zaken, en onder Ludwig Erhard van Buitenlandse Zaken; geen familie van de huidige kanselier Schröder – publiceerde in 1963 het boek *Wir brauchen eine heile Welt. Politik in und für Deutschland*. Al was het geen bestseller, de titel verwoordde het intense verlangen van de West-Duitsers naar een leven in vrede, na de chaos van de oorlog en de onderdrukking door het nationaal-socialistische regime. Zij hadden geen zin meer in politiek. Menige film in de jaren vijftig liet zien wat men zich bij een ideaal leven voorstelde: harmonie tussen mens en natuur, een oprechte relatie tussen man en vrouw en een behoorlijke dosis romantiek.

Adenauer op verkiezingstour in 1957.

Gezien de dagelijkse werkelijkheid in de late veertiger en in de vijftiger jaren kon men van de *heile Welt* slechts dromen. De geallieerde bezetters legden aan de Duitse bevolking allerlei beperkingen op – zeker tot 1949, toen de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) en de Duitse Democratische Republiek (DDR) uitgeroepen werden. In het dagelijkse leven kampte men met een tekort aan levensmiddelen, met woningnood, met gebrek aan werkgelegenheid en zorgen om eigen levensonderhoud.

De sociaal-democratische partij (SPD) wilde de lasten zo eerlijk mogelijk verdelen en ze zo snel mogelijk verhelpen. Maar haar socialisme was gebaseerd op de traditie van de Duitse arbeidersbeweging en ook de communisten beriepen zich hierop. Vooral door deze verbinding met het communisme verloren de socialistische idealen in Duitsland snel hun aantrekkingskracht. Veel West-Duitsers baseerden hun opvattingen over communisme op persoonlijke ervaringen en op wat ze wisten en vermoedden over de communistische heerschappij in de DDR. Hun afwijzen van de houding tegenover de communistische dictatuur beïnvloedde hun mening over andere varianten van socialistische politiek.

In de parlementen en regeringen van de Länder tekende zich eind jaren veertig een brede anticommunistische stroming af, die door de westelijke geallieerden versterkt werd (hoewel de communisten nog wel in de verschillende Landes-parlementen en in de Landes-regeringen vertegenwoordigd waren). Vanwege hun associatie met antisocialistische elementen konden vertegenwoordigers van deze stroming door de christen-democraten (die in Bonn aan de macht waren gekomen)

gemakkelijk overgehaald worden samen te werken tegen de in de oppositie gedreven SPD.

Het anticommunisme in de BRD werd in de jaren vijftig niet alleen door het burgerlijk-conservatieve kamp gedragen. Vele sociaal-democraten waren zelf ook strikt anticommunistisch. De eerste voorzitter van de SPD na de oorlog was Kurt Schumacher. Hij bestreed de communisten, omdat hij hen de fatale samenwerking met de nationaal-socialisten in de jaren twintig en begin jaren dertig verweet. In de actuele politiek van de Bondsrepubliek zag hij een herhaling van de dictatoriale methoden van destijds. Het democratische socialisme van Kurt Schumacher ademde de vrijheidsgeachte, die door de revolutionaire ontwikkelingen van eind achttiende en begin negentiende eeuw in de westerse wereld was gevormd.

Schumacher werd electoraal niet beloond voor zijn democratisch socialisme en zijn radicaal anticommunisme. Door de stijgende levensstandaard kreeg de 'sociale markteconomie' de eer van het wonderbaarlijk economisch herstel. Het succes van deze sociale markteconomie, die door de CDU en vooral door Ludwig Erhard, minister van Economische Zaken (1949-1963), gepropageerd werd, en die een grote mate van individuele vrijheid combineerde met overheidsregulering van de economie, vond zijn neerslag in de economische statistieken van de Bondsrepubliek en in de resultaten van de verkiezingen voor de Bondsdag. In de jaren vijftig en zestig kreeg de CDU/CSU steeds meer stemmen dan de SPD. Pas in 1998 kon de SPD de christen-democraten overtreffen en 40,9% van de stemmen opstrijken (tegenover 35,2% voor CDU/CSU).

Volgens cijfers van het ministerie voor Economische Zaken steeg in de jaren vijftig het bruto nationaal product met 126 punten. De economische groei in die jaren kwam maar in enkele gevallen onder de 5 procent; vaak lag dit cijfer aanzienlijk boven. De industriële productie nam tussen 1950 en 1960 met 146 procent toe en tussen 1960 en 1970 nog eens met 175 procent. In tegenstelling daartoe namen de werkloosheidspercentages af van 8,2 in 1950 tot 0,6 in 1960 en 0,5 in 1970. De afkeer van de West-Duitsers van het communisme nam door de sociaal-economische vooruitgang nog toe.

De verhouding met het buitenland

Dat Konrad Adenauer in Parijs, Rome, Brussel of Den Haag geliefder was dan zijn tegenstander Kurt Schumacher en diens opvolger Erich Ollenhauer, lag niet alleen maar aan zijn anticommunistische houding. Dat men hem in West-Europa bijzonder hoog achtte lag ook aan de gematigde wijze waarop hij de Duitse belangen nastreefde. Zijn nationale eisen klonken meer coöperatief, in tegenstelling tot die van Schumacher. Deze riep de bondskanselier tijdens een parlementair debat eens toe dat hij 'de kanselier van de geallieerden' was. Schumacher wilde kennelijk voor geen enkele politieke groepering of persoonlijkheid onderdoen in nationaal eergevoel. Het nationalisme van de toekomst moest door de SPD bedreven worden,

en mocht in geen geval aan de rechtse politici worden overgelaten, die Duitsland destijds met hun nationale en socialistische leuzen naar de ondergang geleid hadden.

Dit botte nationalisme verdween na Schumachers vroege dood in 1952 al spoedig uit de SPD. Onder linkse intellectuelen bleef echter het concept 'natie' bestaan, omdat dit de mogelijkheid leek te bieden om op overtuigende manier een eigen positie tussen het communistische blok en het westelijke blok te definiëren.

Het begrip 'natie' moest de mogelijkheid tot zowel een antikapitalistische als een anticommunistische maatschappelijke orde open laten – en tot een derde weg, die niet alleen door Duitsland, maar ook door gelijkgezinde

Europese partners kon worden bewandeld.

De nationaal gezinde sociaal-democraten vonden zo ook gehoor bij degenen, die een ingrijpende maatschappelijke hervorming wensten en bereid waren daarvoor de neutraliteit en een West-Europees veiligheidssysteem te accepteren.

In het conservatief-liberale kamp zag men nationale gevoelens vanzelfsprekend niet als middel tot Europese herstructurering, maar als uiting van de vrijheid en het zelfbeschikkingsrecht der volkeren, zoals de Amerikaanse president Woodrow Wilson het in 1918 had geformuleerd. De politieke koers onder Adenauer hield in: het streven naar hereniging van de beide Duitse staten, misschien zelfs samen met de in 1945 door de Sovjet-Unie aan Polen overgedragen oostelijke gebieden.

Adenauer zelf wist de nationale motieven in zijn buitenlandse politiek handig te verenigen met zijn opkomen voor vrede en vrijheid. Wie kon er tenslotte ontkennen dat de inzet voor een Duitse nationale staat in het verlengde lag van de vrijheidstrijd van de westerse wereld?

Deze ingewikkelde mengeling van nationale en liberale gezindheid in de Duitse politiek had echter ook een prijs. West-Duitse nationale doelen konden alleen bereikt worden als men bereid was om zich aan het Westen te binden door middel van verdragen, en Duitse aangelegenheden onder controle van de Europese en de Atlantische partners te brengen.

Misschien behoort het tot Adenauers bijzondere verdiensten dat een brede meerderheid in West-Duitsland in de

economische, militaire en politieke band van de Bondsrepubliek met West-Europese landen en Amerika geen beïnvloeding van buitenaf zag, maar een stap op weg naar gelijke rechten in het internationale statensysteem. Het puur nationalistisch geluid kon steeds binnen de perken gehouden worden, hoewel zich in de CDU, en in haar Beierse zusterpartij CSU, in de jaren vijftig steeds verzamelplaatsen vormden van rechtsonationale krachten.

Samenvattend kan men vaststellen, dat de beginselen van de Bondsrepubliek onder Adenauer dus zowel een politiek van sociale pacificatie inhielden als een strikt anticommunisme. Daarbij viel de bereidheid op om, in het kader van de binding aan het Westen, van de Duitse kwestie een Europese kwestie te maken en zich te schikken in een internationaal controlesysteem van de westerse wereld.

Cultuur en samenleving

Hierboven werd al terloops opgemerkt, dat veel West-Duitsers na de oorlog hunkerden naar vrijheid en privacy. Men probeerde de voorheen bijna onontkoombare intrede in een door de nationaal-socialisten geëiste 'Volksgemeinschaft' van zich af te schudden en de inperkingen van het leven onder terreur en dictatuur te vergeten, alsmede de ontberingen van de gruwelijke oorlog. De klassieke werken van de Europese beschaving in het algemeen en van de Duitse in het bijzonder vormden daarvoor nieuwe oriëntatiebronnen: men stelde zich weer open voor kerkvaders en humanisten; dichters en schrijvers als

Goethe, Lessing, Schiller, Thomas Mann of Hermann Hesse; schilders als Rembrandt, Rubens, Georg Meister of H.A.B. Grieshaber; of musici als Mozart, Bach, Beethoven, Henze of Carl Orff.

Bij het ontwerpen van de grondwet van de BRD uitte zich deze vrijheidsliefde als 'vrije ontplooiing van de persoonlijkheid' (artikel 2 van de grondwet der BRD) en niet, zoals het vrij naar Lenin en Engels in een handboek in de DDR weergegeven werd als 'inzicht in de objectieve noodzakelijkheid'. De grondwet van de BRD draagt het stempel van liberalisme en spreekt van liberale grondrechten voor het individu, die opgeëist kunnen worden. In artikel 2 wordt de vrije ontplooiing van de persoonlijkheid vastgelegd voor iedereen voorzover de rechten van anderen niet aangetast worden, of de rechtsorde of de zedelijkheidswetten niet overtreden worden. Vrije ontplooiing werd een van de grondslagen van de nieuwe West-Duitse staat.

Democratie

De Bondsrepubliek was een staat die eigenlijk geen staat wilde zijn of behoorde te zijn. Een staat met een constitutie, die die naam eigenlijk niet verdiende, en daarom 'Grundgesetz' genoemd werd, en een staat, die zelfstandig was en toch een fragment bleef. Moest daarom ook de door de westerse geallieerden geplande democratie fragmentarisch en voorlopig blijven?

We weten nu dat de tweede poging om in Duitsland democratie te realiseren (na de eerste poging tijdens de Republiek van Weimar) en daarbij

zowel staat als maatschappij te betrekken, zonder meer succesvol was. Dat zou niet mogelijk geweest zijn als deze regeringsvorm niet ook aan een Duitse traditie had kunnen aanknopen; denk aan het jaar 1848. Daar kwam nog bij, dat de vooraanstaande personen uit verschillende politieke richtingen die voor de democratie opkwamen, allen hun goede naam dankten aan het feit dat zij zich tijdens het Derde Rijk niet misgedragen hadden.

Natuurlijk was er ook weerstand, zowel binnen als buiten de partijen, tegen de 'ewig Gestrigen', de mensen met een ouderwetse instelling, die er moeite mee hadden de situatie te accepteren. Niet alleen deze weerstand bracht de jonge democratie in de Bondsrepubliek in gevaar. Routine in de toepassing van democratie ontbrak nog en de ontwikkeling van een democratische gezindheid verliep met horten en stoten. Menig persoon met macht op een bepaald terrein – waar en wanneer dan ook – kon medezeggenschap van anderen niet accepteren, hoezeer ook de democratische gedachte gebaseerd is op inspraak en de mogelijkheid van tegenspraak. Toch kunnen we stellen dat de democratische constitutionele staat in de tijd van Adenauer een profiel kreeg en een zodanig erkend gezicht, dat hij alle crises zonder noemenswaardig schade heeft doorstaan en stabiel bleef.

Heel wat burgers vonden echter dat Adenauer nog meer kon doen voor de democratie als hij zijn soms autoritaire leiderschapsstijl op zou geven en nog meer bereidheid tot tolerantie en compromis had getoond.

Sommige critici vonden de democratie in de periode Adenauer nog weinig ontwikkeld, maar andere benadrukten juist, dat de democratie zich toen in ieder geval had kunnen ontwikkelen. Ook al lopen de meningen uiteen, omdat de kanselier de democratie met autoritaire machtsspelletjes probeerde te dirigeren en veel West-Duitsers het autoritaire denken afwezen, toch was men unisono positief over de economische groei, die zich in de loop van de jaren vijftig in de Bondsrepubliek manifesteerde. Meer dan wat ook heeft de economische bloei voor politieke stabiliteit gezorgd. De sociale markteconomie en de toenemende trots op de Duitse mark werden in het oog springende kenmerken van de BRD onder Adenauer.

Uit: Klaus Piekert, Politische Karikaturen 1947-1987.

Demonstratie voor een vrije pers: Frankfurt oktober 1962.

De jaren zestig en zeventig: tekenen van vernieuwing in de politiek

Begin jaren zestig lag de werkloosheid onder de 1 procent en een verdere economische groei leek zo vanzelfsprekend, dat men een grote hoeveelheid buitenlandse werkrachten begon aan te trekken. De West-Duitsers genoten van het verblindend succes. In hun droom van de *heile Welt*, die nu in de consumptiemaatschappij onverwacht meer dan gerealiseerd leek te worden, wilden zij niets weten van de nadelen en negatieve aspecten, die de ontwikkeling van staat en maatschappij met zich meebracht. Er ontstond hooguit ontevredenheid bij een kleine groep intellectuelen over de monotonie van het politieke debat. Anderen vroegen zich af wat nu eigenlijk 'heute noch links' moest betekenen of stelden de meer fundamentele vraag naar de legitimatie van de macht, omdat ze bij politieke beslissingen de brede sociale basis misten.

Aan de andere kant waren er ook bij de rechtsgeoriënteerden veel mensen ontevreden. Zij vonden de doelstellingen van de Duitslandpolitiek niet ver genoeg gaan en zij vreesden dat de deling van Duitsland wel eens definitief zou kunnen worden. Tevens weigerden zij de pijnlijke verwerking van het jongste Duitse verleden op een open en eerlijke manier aan de orde te stellen. 'Schluss mit der Vergangenheit' was hun motto. Zij wilden geen confrontatie met het Derde Rijk en zijn actors. In de loop van de jaren zestig werden hun aanvallen op het West-Duitse 'systeem' steeds scherper. Al kregen de rechtse nationalistenaars internationale maat-

staven niet al te veel bijval, toch tastten zij de goede naam van de Bondsrepubliek in binnen- en buitenland aan.

Politiek links kreeg veel meer respons; zeker ook omdat men zich graag liet inspireren door de jonge generatie met zijn frisse ideeën, nieuwe samenlevingsvormen van en andere politieke doelstellingen. De jongeren huldigden een nieuwe lifestyle en oriënteerden zich op internationaal bekende politieke strijders als Che Guevara, Ho Chi Min, Mao Tse Tung of Martin Luther King. Er werd gediscussieerd over radicale democratisering.

In de periode van de grote coalitie van CDU/CSU en SPD (1966-1969) ontstond er een militante studentenbeweging, die nauw met de *Ausserparlamentarischer Opposition* (APO) verweven was en die zich door menig docent gesteund zag met sympathiebetuigingen en politiek-filosofische concepten. Er werd gesproken van het *Jargon der Eigentlichkeit* (Theodor Adorno), van de tot inzicht leidende interesse, van repressieve tolerantie, van alternatieve structuren en van emancipatie. Er bestond grote behoefte aan voorlichting en informatie. Daaruit ontstond een kritische wetenschap, die tot cultus zou worden verheven, en die in *Gesamtschulen*, en vooral in de *Gesamthochschulen* werd aangeboden. De nu als ouderwets beschouwde rituelen van de bestaande maatschappij maakten eind jaren zestig, begin zeventig, plaats voor vrije liefde, communes en hippe modetrends met minirokken en lang haar, waar de geïnteresseerde cultuurindustrie zonder meer gretig opging.

Alles bij elkaar waren de jaren van de sit-ins, teach-ins en love-ins jaren van vernieuwing van de steeds meer geseculariseerde West-Duitse maatschappij en staat. Er vielen drempels weg - vaker dan wettelijk geoorloofd en wenselijk was volgens wat toen nog als *bon ton* gold. Maar uiteindelijk groeide in de Bondsrepubliek de erkenning van de lang gekoesterde wens: het recht op gelijke kansen voor het gehele maatschappelijke spectrum. De staat gaf blijk van meer tolerantie en trad minder autoritair op.

Een anti-autoritaire opvoeding hoorde evenzeer bij de kenmerken van deze *Aufbruch-Zeit* als beïnvloeding door de grote persmagnaten. Men kan zelfs zeggen, dat de democratie in de BRD aan het eind van de jaren zestig haar diploma had gehaald. Willy Brandt, de eerste bondskanselier van een coalitie onder leiding van de SPD, (1969-1974), drukte het in zijn regeringsverklaring als volgt uit: 'Wij hebben als ieder ander volk onze eigen regels en normen nodig. In de jaren zeventig zal er echter in ons land slechts dat aan regels en normen gehandhaafd kunnen worden, waarvoor wij een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid kunnen opbrengen. Zo'n democratische structuur vergt buitengewoon veel goede wil om te luisteren en een buitengewone inspanning om elkaar te kunnen begrijpen.'

Relatie met het buitenland

Naast de politieke heroriëntering op binnenlands gebied, werden door de sociaal-liberale regering-Brandt ook nieuwe accenten gelegd in het Duitsland-beleid en de buitenlandse politiek. In een tijd, waarin voor delen van de West-Duitse bevolking de ideologische brug tussen Oost en West meer leek te kunnen dragen dan ooit, lag het voor de hand, dat men ook op het gebied van de buitenlandse politiek zoveel mogelijk bruggen sloeg. Voor de regering betekende dit vooral: aan de wens van de Sovjet-Unie en haar partnerstaten tegemoetkomen en het bestaan van de DDR erkennen. De normalisering van de betrekkingen met de Sovjet-Unie en haar partners werd zichtbaar aan het begin van de jaren zeventig in een nieuwe *Ostpolitik*, die werd vastgelegd in de verdragen, die de Bondsregering met de Sovjet-Unie, Polen, en de DDR sloot. Daarin werd de onaantastbaarheid van de Poolse westgrens en de grens van de DDR met de Bondsrepubliek bevestigd.

De *Ostverträge* vormden een samenhangend vlechtwerk van prestaties en tegenprestaties, zoals Dietrich Thränhardt, hoogleraar te Münster, schreef. De regerende SPD en de oppositionele CDU/CSU waren het er echter niet over eens dat prestaties en tegenprestaties gelijk verdeeld waren. Uiteindelijk werd de hevige controverse, die overigens ook binnen de partijen woedde, door de kiezers beslist. In 1972 wonnen de regeringspartijen een verkiezingsstrijd met de Ostpolitik van de sociaal-liberale regering als inzet. SPD en FDP kregen samen 54,2 % van de stemmen, de CDU/CSU 44,9 %.

Angst voor de toekomst

Het politieke ontwaken in de Bondsrepubliek, begonnen in de jaren zestig, verloor aan vaart. Nog tijdens de jaren zeventig raakte men enigszins ontvuld, niet alleen omdat twee energiecrises het economische fundament aantastten, maar ook omdat men niet meer geloofde in de praktische haalbaarheid van vooruitgang voor iedereen, die door de wetenschap zo krachtig ondersteund was. Waarheen, zo vroeg men zich af, zou de weg van de BRD zonder de steun van een aanhoudende economische groei leiden? Naast de economische onzekerheid trad nu, eerst zwak en daarna steeds dringender, de ecologische onzekerheid op de voorgrond. Men kon slechts hopen, dat economie en ecologie nog met elkaar te combineren zouden zijn.

Het grootste deel van de bevolking zocht houvast bij het verleden en richtte zich op dat deel van het politieke spectrum, dat bij de economische wederopbouw van de Bondsrepubliek zo succesvol was geweest. Helmut Kohl profileerde zich als 'de andere politicus'. Hij had een hekel aan principiële debatten; debatten over democratie en socialisme, vrijheid en openbaar geweld zouden de politieke waarden van de westerse gemeenschap van nationale staten alleen maar ter discussie stellen. Maar Kohl wilde niet alleen maar zijn trouw betuigen aan het bondgenootschap; ook zijn amtsvoorgangers hadden dit gedaan. Kohl beloofde ook, de binnenlandse '*geistig-moralische Krise*' met een uitgebreide '*Politik der Erneuerung*' te bestrijden.

Economie: lusten en lasten

De hoge verwachtingen die hij bij zijn kiezers gewekt had, kon de kans-

lier in de loop van zijn zestienjarige regeringsperiode (1982-1998) niet overtuigend waarmaken. Op sociaal-economisch gebied bleef, na aanvankelijke succes, een doorslaggevende verbetering uit.

Eenzijds kon de regering-Kohl aantonen, dat de economische groei met uitzondering van het jaar 1993 toegenomen was (hoewel in steeds mindere mate, van 5,7% in 1990 tot 1,4% in 1996), dat de arbeidsproductiviteit gestegen was en dat de tussen 1983 en 1995 met 36 procent gestegen productiviteit per uur hoger was dan de internationale trend. Ook bleven de prijzen relatief stabiel en verdubbelde het volume van de export, van 428 miljard DM in 1982 naar 857 miljard in 1997. Anderzijds was echter sprake van een negatieve faillissementenbalans en vooral van een constant hoog werkloosheidscijfer: gedurende de hele regeringsperiode van Kohl lag het werklozenaantal boven de 2 miljoen. In 1992/93 bedroeg het 3 miljoen en sinds 1996/97 zelfs meer dan 4 miljoen. De hoge werkloosheid bracht met zich mee dat de uitgaven voor sociale zekerheid, die op basis van steeds meer omstreden regelingen gedaan moesten worden, uitgesproken hoog bleven. Alleen al aan bijstand werd in 1982 18,2 miljard DM, in 1989 dan 32,3 miljard en 1997 zelfs 55,4 miljard uitbetaald.

De financiële lasten, die door de moeilijke sociale en economische situatie werden veroorzaakt, waren er de oorzaak van dat tijdens Kohls regeringsperiode de belastingen en de staatsuitga-

ven hoog waren. De bondsregering kreeg te kampen met steeds hogere schulden. In 1982 bedroeg schuldenlast van de BRD (de deelstaten en gemeenten buiten beschouwing gelaten) in totaal 308,5 miljard DM, in 1997 905,7 miljard.

De burgers en de politiek

De moeilijke sociale, economische en financiële situatie van de Bondsrepubliek vroeg om diepgaande herzieningen. Het ging om principiële zaken als een nieuwe formulering van de verhouding tussen individualisme en gemeenschapszin. Een zwijgende meerderheid vertrouwde erop, dat de sociale nood een kleine minderheid zou treffen waar men zelf natuurlijk niet bij hoorde. Wie moest dus de noodzakelijke aanpassingen treffen, als de regering er al duidelijk moeite mee leek te hebben? Niet de burgers. Daar was toch al een gebrek aan vertrouwen in politieke beslissingen gegroeid. Vraagstukken bleven onopgelost; de politieke besluitvorming schoot tekort. Velen wantrouwden wetenschappelijke informatie.

De mentale onzekerheid en het politieke onbehagen van de West-Duitsers leidden tot een groeiende partijmoeheid. Toch stemde men over het algemeen op de gevestigde partijen SPD, CDU/CSU, FDP en de Grünen. In de Bondsdag hadden CDU/CSU en FDP van 1982 tot 1998 de meeste zetels. Daarmee kreeg de democratie van Bonn ook in deze moeilijke tijden steun tegen menige rechts-radicalen stroming. Anderzijds kan niet ontkend worden,

dat de politieke partijen in de BRD, alle geroutineerde hectiek buiten beschouwing, tamelijk los van de realiteit opereerden. Hierdoor verloren ze aan aantrekkingskracht, vooral voor jongeren. Voorzover jonge burgers zich überhaupt politiek wilden engageren, hadden de Grünen, die in het begin jaren tachtig op het politieke toneel waren verschenen, de meeste kans op toeloop. Hun onconventioneel optreden, hun compromisloze strijd voor het milieu en tegen atoomenergie en de manier, waarop zij voor de vrede opkwamen en nieuwe samenlevingsvormen voorstonden, wogen zwaarder dan de utopische eigenaardigheden van deze partij.

Het buitenland

In de buitenlandse politiek werd de toenemende globalisering een nieuwe uitdaging. Afspraken tussen de staten konden de handel en wandel van internationale concerns en wereldwijd opererende organisaties amper nog beïnvloeden. Democratisch gekozen colleges konden de hun toevertrouwde taken steeds minder zelf vervullen, omdat supranationale organen beslisten over economische groei, milieu en, ja zelfs, over oorlog en vrede. Voor de regering Kohl was het nog moeilijker om deze problematiek op te lossen, omdat haar buitenlandse politiek nauw samenhang met de verwerking van de Duitse deling en in het bijzonder met de ontwikkeling van het transatlantisch partnerschap en de bevordering van de samenwerking in Europa.

Kohl zette het Duitsland-beleid en de oostpolitiek van zijn voorgangers voort met eigen accenten. Ook hij trachtte de tegenstellingen tussen Oost en West te verminderen en het ontspanningsproces te bevorderen. Vanwege de militaire zekerheid leek er voor de BRD geen alternatief te bestaan ook al demonstreerden de Verenigde Staten van tijd tot tijd hun superioriteit tegenover het communisme. Een belangrijk thema van Kohls buitenlandse politiek was de voortgang van de West-Europese integratie – tenminste, zolang de Duitse hereniging er nog niet in zat. In de stijl van een geëngageerde bouwheer zette Kohl zich daarom ook steeds constructief in voor het ontstaan van de Europese Acte (1986) en de Verdragen van Maastricht (1992) en Amsterdam (1997). Hij onderhield goede betrekkingen met de lidstaten

van de Europese Unie: met Frankrijk, omdat hij de Duits-Franse samenwerking als hoeksteen van de Duitse Europapolitiek zag, maar bijvoorbeeld ook met Nederland, dat hij in de loop van zijn ambtsperiode in totaal viermaal officieel bezocht. Op diplomatiek gebied kon Kohl vanaf 1995 een verbetering van de Duits-Nederlandse betrekkingen bereiken. 'Historisch gezien in zekere zin ironisch', schreef Friso Wielenga in zijn commentaar op de Nederlands-Duitse betrekkingen na de oorlog. Want Kohl werd in 1979 door een links Nederlands publiek nog tamelijk bars over het Duitse onheil in heden en verleden ondervraagd.

Een nieuwe eeuw

De ontwikkeling van de Duits-Nederlandse verhouding leert ons, dat het Europese gemeenschapsidee een belangrijke rol heeft gespeeld in de West-Duitse aanpak van de internationale betrekkingen. Het leert ons ook dat het mogelijk is, met het nodige wederzijdse respect en vertrouwen, dat mensen elkaar politiek en cultureel goed genoeg leren kennen om de verbindende kracht van de Europese gemeenschappelijke kenmerken een kans te kunnen geven. Ook na de opheffing van de Duitse deling is Duitsland op betrouwbare bondgenoten en goede politieke banden aangewezen. De ervaringen van de voorbije decennia hebben laten zien, dat er alleen onder deze voorwaarden partners en vrienden te vinden zijn, en dat men zich alleen op deze manier verantwoordelijk zal voelen voor vrede en vrijheid; een verantwoordelijkheid die na de bereikte eenheid in het nieuwe millennium duidelijk nog groter geworden is. Dat is de taak die de Bondsrepubliek in de toekomst moet vervullen.

Binnen Duitsland ligt er een bijzonder zware taak voor de overheden, omdat de oude Bondslanden als Beieren en Noordrijn-Westfalen de nieuwe als Thüringen en Brandenburg ook in de toekomst aanzienlijke opbouw hulp zullen moeten verstrekken, om de economische en sociale levensomstandigheden wat meer op gelijk plan te brengen, de heersende werkloosheid te verminderen, de ontwikkelingsperspectieven te verbeteren en iedere vorm van politiek extremisme effectief te bestrijden.

Literatuur

ULRICH VON ALEMANN, *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*, Opladen 2000

ARNULF BARING, *Es lebe die Republik, es lebe Deutschland! Stationen demokratischer Erneuerung 1949 – 1999*, Stuttgart 1999

ADOLF M. BIRKE, *Nation ohne Haus. Deutschland 1945 – 1961*, Berlin 1989

FRITS BOTERMAN, WILLEM MELCHING, *De Duitse Phoenix. De geschiedenis van Duitsland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 1996

ECKART CONZE, GABRIELE METZLER (Hrsg.), *Deutschland nach 1945. Ein Lesebuch zur deutschen Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart*, München 1997

KARL DIETRICH BRACHER U. A. (Hrsg.), *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, hrsg. v., 5 Bde (Band 5: 2 Teilbände!), Wiesbaden 1981 – 1987

HERMANN GLASER, *Deutsche Kultur 1945 – 2000*, München, Wien 1997

ALFRED GROSSER, *Deutschland in Europa*, Reinbek bei Hamburg 2000

PETER GRAF KIELMANNSEGG, *Nach der Katastrophe. Eine Geschichte des geteilten Deutschland*, Berlin 2000

CHRISTOPH KLEBMAN, *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945 – 1955*, Bonn 1982

CHRISTOPH KLEBMAN, *Zwei Staaten, eine Nation. Deutsche Geschichte 1955 – 1970*, Bonn 1988

KARL – RUDOLF KORTE, *Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland*, 3. Auflage Bonn 2000

RALF SCHNELL, *Geschichte der deutschsprachigen Literatur seit 1945*, Stuttgart, Weimar 1993 bis zur Gegenwart, München 1999

DIETRICH THRÄNHARDT, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt a. M. 1986

WERNER WEIDENFELD, KARL-RUDOLF KORTE (Hrsg.), *Handbuch zur deutschen Einheit*, Bonn 1999 (Neuausgabe)

GÖTTRIK WEWER (Hrsg.), *Bilanz der Ära Kohl*, Opladen 1998

FRISO WIELENGA, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945*, Amsterdam 1999

HEINRICH A. WINKLER, *Der lange Weg nach Westen*, 2. Bd.: *Deutsche Geschichte vom 'Dritten Reich' bis zur Wiedervereinigung*, München 2000